

Inhoud

1 Inleiding	4
2 Rode en Oranje lijsten	7
3 Kust & duin	27
4 Zoet water & moeras	51
5 Heide & hoogveen	73
6 Bos	87
7 Boerenland	105
8 Stedelijk gebied	141
9 Methode en verantwoording	157
Bijlagen	161
Fotoverantwoording	169
Bronnen	170
Register	174

Inleiding

Aandacht vragen voor de toestand van onze vogels, is een terugkerend gegeven voor Vogelbescherming Nederland. Het gaat op veel fronten niet goed met ze. Maar we zijn ook in staat om het tij te keren, als we dat willen.

Vorig najaar publiceerde de rijksoverheid voor de vijfde keer een Rode lijst van Nederlandse broedvogels. Een half jaar eerder bracht Sovon Vogelonderzoek Nederland op ons verzoek al een Rode lijst van doortrekkers en wintergasten uit. Naast de Rode lijsten bestaan er – mede dankzij Vogelbescherming – sinds enige jaren ook Oranje lijsten, zowel voor broedvogels als doortrekkers en wintergasten. Daarop staan de vogels die op Rode lijsten dreigen terecht te komen. In dit boek beschrijven we in kort bestek hoe Vogelbescherming tegen deze signaleringen van bedreigde vogels aankijkt en hoe we ze kunnen beschermen.

Maken we de balans op, dan is deze negatief. Van veel vogelsoorten gaan de populaties achteruit, soms zelfs heel hard. Vogels blijken, omdat ze boven aan de voedselketen staan, ook een indicator voor de toestand van onze Nederlandse biodiversiteit. Recente studies naar de stand van de insecten geven aan dat het daar erg slecht mee gaat. Insecten staan aan de basis van de voedselketen.

En is dat erg? Jazeker. Niet alleen vanwege de eigenstandige waarde van natuur: de toestand van het leefgebied van de vogels staat óók voor de toestand van onze eigen leefomgeving. Het lijkt wel of de basiskwaliteit van die leefomgeving is weggevallen. Hoe kan het anders dat heel gewone vogels als mussen, zwaluwen, veldleeuweriken, kieviten en grutto's zo hard in aantal teruglopen? Dan moet er in feite overal iets mis zijn.

Dit boek luidt de noodklok voor vogels en hun leefgebieden, alsook voor onze eigen omgeving. Er moet wat gebeuren. Alle inwoners van Nederland kunnen meehelpen de basiskwaliteit van onze omgeving te herstellen. Minder gif, minder mest, meer water, meer natuurelementen in stad en land, ‘natuur-inclusieve’ landbouw en bosbouw, groene tuinen: allemaal voor de hand liggende mogelijkheden. Of we gaan zelf aan de slag, of we helpen anderen een verbetering voor elkaar te krijgen, bijvoorbeeld door een eerlijke prijs te betalen voor landbouwproducten, zodat boeren werkelijk natuurvriendelijk kunnen produceren.

Gaat dat werken? Natuurlijk! Insectenpopulaties bijvoorbeeld kunnen zich razendsnel herstellen als de omstandigheden weer op orde zijn. Een schoon, natuurlijk milieu is alles wat ze vragen. Vogels doen daar beslist hun voordeel mee zodat populaties zich kunnen herstellen. De positieve ontwikkelingen van populaties water- en moerasvogels in de afgelopen jaren laten dat zien. Verbetering van de waterkwaliteit, veel gericht natuurbeheer en aanleg van waterrijke gebieden (vaak in combinatie met veiligheidswaarborgen), hebben veel soorten uit deze groep uit het dal weten te trekken, zoals in dit boek is te lezen.

In de navolgende hoofdstukken lopen we de hoofdlandschappen van Nederland langs en bespreken ontwikkelingen in de vogelstand door de bril van de bedreigde vogels. We geven oorzaken en handelingsperspectief als inspiratie voor een broodnodige ommekeer. Per landschap – leefgebied van vogels – leggen we het vergrootglas op een selectie van kenmerkende vogelsoorten. Onze oproep bij dit alles: werk aan de kwaliteit van de natuur! Niet alleen om de waarde te beschermen die de natuur van zichzelf heeft, maar ook vanuit eigenbelang: natuur is essentieel voor zowel onze eigen gezondheid en welbevinden als die van onze nakomelingen.

De auteurs

7

Boerenland

Het grootste deel van Nederland is in gebruik voor landbouw. Geen wonder dus dat onze landbouw een enorme invloed heeft op de vogelstand; juist in het boerenland gaat het erg slecht met veel vogels. Intensivering van de landbouw in al zijn facetten heeft zelfs geleid tot een forse verarming van de biodiversiteit in Nederland. Veranderingen in milieu, inrichting en praktijk van de landbouw zijn daarom noodzakelijk. Hoewel de landbouw een belangrijke oorzaak is van de achteruitgang van veel vogels, betekent dit geen veroordeling van boeren. Er spelen vele factoren mee, waaronder het Europese landbouwbeleid, veranderingen in de wereldmarkt, technologische ontwikkelingen en de plek die voedsel inneemt voor consumenten. Het is een brede maatschappelijke verantwoordelijkheid om tot een landbouw te komen die in balans is met de natuur.

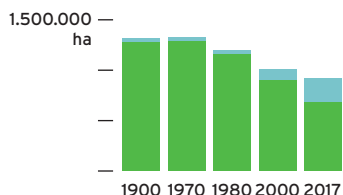

Ingrijpende veranderingen in een stroomversnelling

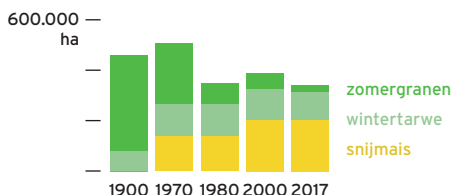
De eerste vormen van landbouw in Nederland dateren van ruim 5000 jaar voor Christus. Vooral de ontwikkelingen in de afgelopen eeuwen hebben hun stempel gedrukt op het Nederlandse landschap. Hoog- en laagveengebieden werden na turfwinning omgezet in landbouwgrond, kwelders op de zee 'veroverd', bossen gekapt, plassen drooggemalen en moerassen gedempt. Van het totale Nederlandse oppervlak bestaat 54% uit landbouwgrond. Van het landoppervlak is dat twee derde deel. Merendeels voor veeteelt en akkerbouw, een kleiner deel ten behoeve van (glas)tuinbouw en boomgaarden. Er bestaan in Nederland verschillen in agrarische landschapstypen als gevolg van bodem, hoogte en cultuurhistorie.

In hoog-Nederland is in de afgelopen honderd jaar een intensief gebruikt cultuurlandschap ontstaan. Tot een eeuw geleden gekenmerkt door grote oppervlakten heide en overige 'woeste gronden' als integraal onderdeel van de gemengde bedrijfsvoering, met kleine akkers op de hogere plekken en zogenoemde 'groengronden' (niet-bemeste graslanden in de beekdalen). Na de invoering van prikkeldraad en kunstmest begin vorige eeuw zijn de woeste gronden ontgonnen en in agrarische productie genomen. Aanvankelijk ontstond een kleinschalig cultuurlandschap. Een coulisselandschap dat zich kenmerkt door kleine percelen grasland en kleine akkers, afgewisseld met houtwallen, heggen, bos en heide. Veel van de boerenbedrijven waren tot de tweede helft van de vorige eeuw kleine gemengde bedrijven met wat koeien, varkens en akkertjes. Op delen van de grond die slecht te bewerken waren, ontstonden plassen en overhoekjes met ruigte.

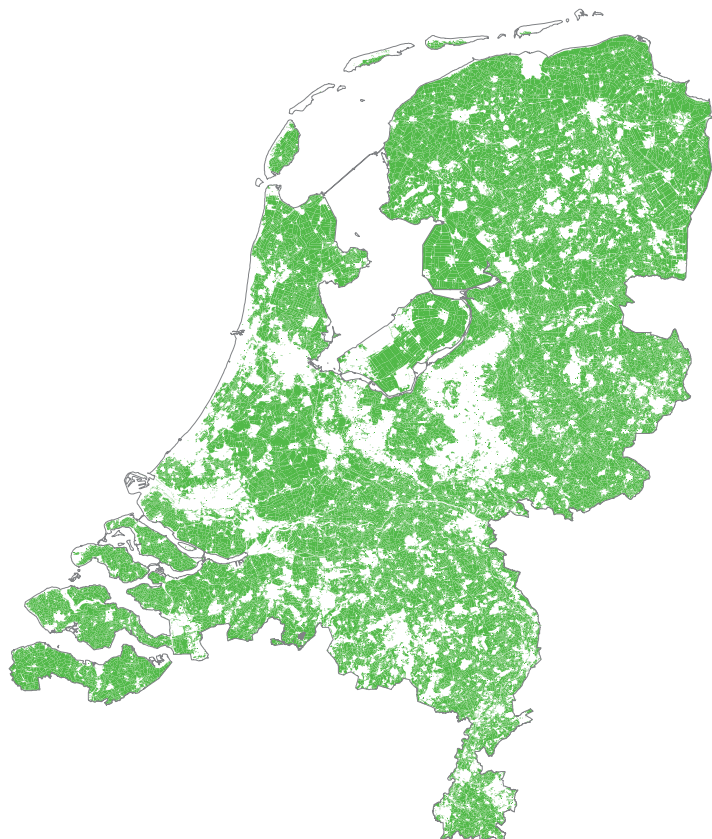
Door de ligging ten opzichte van de zee en de rivieren, de grondsoorten en het menselijk gebruik van het land is er in laag-Nederland een heel ander agrarisch landschap ontstaan. Een landschap dat enerzijds bestaat uit een open landschap met relatief natte graslanden en anderzijds uit uitgestrekte gebieden waar akkerbouw met graan, aardappelen, suikerbieten en vollegrondsgroenten domineert. De graslanden bevinden zich vooral op veen en kleigrond en worden voornamelijk gebruikt door de melkveehouderij. Oorspronkelijke kenmerken van deze karakteristieke Nederlandse veenweiden en andere vochtige

7.1 Ontwikkeling in de oppervlakte blijvend (groen) en tijdelijk (lichtblauw) grasland in Nederland (bron CBS, Compendium voor de Leefomgeving). De totale hoeveelheid grasland neemt gestaag af waarbij vooral het blijvende grasland snel verdwijnt.

7.2 Ontwikkeling in de oppervlakte van belangrijke gewastypes in Nederland (bron CBS, Compendium voor de Leefomgeving). Zomergras zijn bijna verdwenen en vervangen door snijsmaai en wintertarwe.

7.3 Huidige verspreiding van boerenland in Nederland (bron: Sovon).

graslanden zijn de vele sloten en greppels, een hoge grondwaterstand en in winter en voorjaar ondergelopen weilanden. Deze weilanden waren rijk aan verschillende kruiden en konden pas laat in de zomer worden gemaaid.

Akkerbouw was vooral te vinden op de vruchtbare zeekelegebieden langs de kust van Groningen, en in Friesland, Flevoland, Zeeland en de Zuid-Hollandse eilanden. Met uitzondering van de IJsselmeerpolders vormden de akkerbouwgebieden tot in de vorige eeuw een mozaïek van akkers afgewisseld met niet-productieve landschapselementen zoals bosjes en overhoekjes. In de akkers stonden tussen de productiegewassen kruiden en bloemen.

Deze grove indeling in een kleinschalig cultuurlandschap en akker- en weilandschap doet geen recht aan de vele agrarische landschapstypen die ons land óók kent. Denk aan het Limburgs heuvellandschap op leemgrond met bossen, heggen en slingerende beekjes; de boomgaarden in de Betuwe, een bijzonder soort open gecultiveerd boslandschap; de geestgronden met bloembollen langs de Hollandse duinen en de grootschalige glastuinbouw in onder andere het Westland.

De afgelopen decennia hebben zich in de landbouw in hoog tempo ontwikkelingen voorgedaan met grote consequenties voor het landschap. Van de landschapselementen van vóór 1850 is nog slechts 3% over. Het zijn echter vooral de schaalvergroting en intensivering van de landbouw sinds de jaren vijftig

van de 20e eeuw die in heel Nederland het cultuurlandschap sterk hebben veranderd. Van de 2,3 miljoen hectare landoppervlak heeft driekwart een of meer ruilverkavelingen ondergaan.

Door ruilverkavelingen en andere rationalisatieprocessen in de landbouw zijn er sinds de jaren vijftig van de vorige eeuw op grote schaal landschapselementen 'opgeruimd'. Heggen zijn verwijderd, houtwallen gekapt en sloten gedempt. Ook de akkers en graslanden zelf veranderden de afgelopen decennia in hoog tempo. De kruiden- en bloemrijke graslanden van laag-Nederland werden omgezet in monotoon raaigras en geëgaliseerd. Blijvend grasland nam tussen 1980 en 2014 met 40% af, terwijl het aandeel tijdelijk grasland vervijfvoudigde (figuur 7.1). Er kan nu frequenter en vroeger gemaaid worden: vaak al vanaf begin mei of zelfs eind april. Jaarlijks worden tot wel 5 'snedes' van het land gehaald. Sinds de jaren tachtig is de gemiddelde eerste maai-datum verschoven van 25 mei naar 10 mei begin deze eeuw. Naast gevarieerd grasland dat omgezet is in monotoon raaigras, zijn er ook veel weilanden omgevormd tot maïsakkers voor veevoer. Het waterpeil is sinds de jaren vijftig op veel plaatsen drastisch verlaagd. Toen stond het water in laag-Nederland zo'n 20 tot 40 centimeter onder het maaiveld, nu 40 tot meer dan 60 centimeter. Daarmee wordt het groeiseizoen verlengd en kan er met zwaardere machines gewerkt worden.

In hoog-Nederland is de landbouw drastisch veranderd: kleine rogge- en gerstakkers zijn uitgestrekte maïsakkers geworden. In 1970 was er in Nederland 6.400 hectare maïsland, tegenwoordig ruim 200.000 hectare. In onze akkerbouwgebieden zijn tal van landschapselementen verdwenen. Ook werd overgestapt op andere gewassen, bijvoorbeeld wintertarwe in plaats van zomergranen (figuur 7.2). Hoogstamfruitbomen maakten plaats voor makkelijk te bewerken laagstamfruitbomen.

Deze ingrijpende ontwikkelingen weerspiegelen zich ook in de aard en het aantal boerenbedrijven in Nederland. In 1950 waren er nog 410.000 land- en tuinbouwbedrijven, nu nog 62.000. Nog steeds neemt het aantal boerenbedrijven af. De productiewaarde van de Nederlandse landbouw is daarentegen sinds 1950 meer dan vertienvoudigd.

De meeste boerenbedrijven hebben zich gespecialiseerd. De eens gemengde kleinschalige bedrijven zijn veranderd in grootschalige varkens- en pluimveebedrijven, die voor hun veevoer afhankelijk zijn van import. Ook in de melkveehouderij vond een spectaculaire ontwikkeling plaats. De gemiddelde jaarlijkse melkproductie per koe nam enorm toe, van bijna 5.000 liter in de jaren tachtig naar meer dan 8.000 liter nu. Tegelijk met de intensivering van de landbouw nam de oppervlakte landbouwgrond sinds de jaren vijftig met zo'n 20% af (zie figuur 7.4). Veel landbouwgrond is gebruikt voor de uitbreiding van steden en infrastructuur, een klein deel voor natuurontwikkeling.

De intensieve landbouw heeft ook tal van milieuproblemen in de hand gewerkt. De grote hoeveelheid mest die de veestapel produceert, draagt in belangrijke mate bij aan de hoge concentraties stikstof en fosfaat in ons milieu, zowel in het oppervlaktewater als in de bodem en de lucht. Nederland behoort in Europa nog steeds tot de hekkensluiters voor wat betreft water- en bodemkwaliteit als gevolg van deze hoge concentraties. Niet alleen in het

agrarische deel van Nederland, maar ook in natuurgebieden zijn er mede door de landbouw forse negatieve effecten op vele wilde planten en dieren.

Het terugdringen van de ‘vermesting’ van ons milieu sinds de jaren tachtig heeft resultaat. Zo is de hoeveelheid dierlijke mest verminderd en is ook de hoeveelheid stikstof en fosfaat als gevolg van de intensieve veehouderij afgenomen. Ook is het gebruik van kunstmest minder geworden ten opzichte van de jaren tachtig. De stikstofgift via kunstmest was toen op grasland 300 tot 400 kilo per hectare per jaar en tegenwoordig ongeveer 200 kilo. In het begin van de vorige eeuw was dat echter nog nul. Toch zijn deze ontwikkelingen bij lange na niet voldoende om de gevolgen van vermesting op het milieu en de biodiversiteit te keren.

Wilde planten en dieren hebben ook te lijden van het gebruik van bestrijdingsmiddelen tegen insecten en onkruid. Door wind, regen, grond- en oppervlaktewater verspreiden de middelen zich en komen zo buiten de akkers terecht. Onderzoek uit 2017 over de afgelopen 27 jaar in 63 Duitse natuurgebieden liet een afname van 75% van de insecten zien. Een in 2018 gepubliceerd langjarig onderzoek uit twee Nederlandse natuurgebieden biedt een vergelijkbaar beeld. Dat de afname van insecten grote invloed heeft op vogels waarvoor insecten de hoofdbron van voedsel zijn, lijkt waarschijnlijk. Uit onderzoek in 2014 door de Radboud Universiteit blijkt dat een hoge concentratie van het bestrijdingsmiddel Imidacloprid in het oppervlaktewater een negatief effect heeft op de aantallen insectenetende vogels.

Een belangrijke component van het ecosysteem van het boerenland, het bodemleven, is drastisch afgenomen. Er zijn aanwijzingen dat er nog slechts een fractie van het oorspronkelijke bodemleven over is; dit is een gevolg van intensieve landbouwmethoden gepaard met overmatige bemesting, gifgebruik, bodemverdichting, veelvuldig omzetten van de grond, bodemverzuring en verdroging.

Broedvogels van weides, akkers en kleinschalig cultuurlandschap

Bij elk agrarisch landschap hoort een specifieke groep boerenlandvogels. Zo heb je kenmerkende weidevogels met soorten als grutto, Kievit en slobeend, akkervogels waaronder patrijs en veldleeuwerik en vogels van het kleinschalig cultuurlandschap, met onder andere ringmus en steenuil. Een groot deel van de soorten heeft zich aangepast aan de ontwikkelingen in het cultuurlandschap. De grutto heeft zijn natuurlijke leefgebied (open moeras, hoogveen) bijvoorbeeld geheel verlegd naar boerengraslanden.

De indeling – akkervogels, weidevogels en vogels van het kleinschalig cultuurlandschap – is niet absoluut, maar geeft het leefgebied aan waar de vogels relatief veel voorkomen of voorkwamen. Een deel van de boerenlandvogels komt in meerdere landschapstypen voor. Patrijzen rekenen we nu tot de groep akkervogels, maar kwamen tot voor kort ook voor in grasland, duin en heide. Veldleeuweriken en gele kwikstaarten vind je nu nog vooral in akkerbouwgebieden, maar komen ook voor in goede weidevogelgebieden en in open

natuurgebieden. Boerenzwaluwen broeden meestal in gebouwen op het boeren-erf, maar foerageren boven verschillende gebieden.

Broedvogels weides

Weidevogels zijn in hoge mate afhankelijk van open, uitgestrekte gebieden met structuurrijke, vochtige bloem- en kruidenrijke graslanden, inclusief sloten met flauwe oeverranden. Idealiter staan delen van de graslanden in het voorjaar onder water.

Steltlopers als kievit, tureluur, watersnip en grutto zijn groundbroeders waarvan de kuikens zelfstandig voedsel moeten zoeken. Ze vangen in kruidenrijke graslanden duizenden insecten per dag. In de hogere vegetatie vinden ze dekking tegen predatoren. Deze kuikens hebben gevarieerde en rijk gestructureerde graslandvegetatie nodig, net als de volwassen vogels. Zij halen met hun lange snavels wormen en emelten uit de grond. Kieviten zijn oogjagers en vinden voedsel op de iets opener delen van het grasland.

Tabel 7.1 Boerenland: algemene en schaarse/zeldzame vogels van de Rode en Oranje lijsten

BROEDVOGELS		DOORTREKKERS EN WINTERGASTEN	
boerenland	algemeen	boerenzwaluw gele kwikstaart graspieper grote lijster grutto kneu koekoek patrijs ringmus slobbeend spotvogel steenuil torenvalk tureluur veldleeuwerik wulp zomertaling	kievit roek scholekster spreeuw goudplevier kneu veldleeuwerik graspieper ringmus spreeuw witte kwikstaart
	schaars/ zeldzaam	Engelse kwikstaart grauwe gors grauwe kiekendief grauwe klauwier hop kemphaan kramsvogel kwartelkoning ortolaan roodkopklauwier watersnip zomertortel	blauwe kiekendief dwerggans kemphaan lachstern morinelplevier ortolaan ruigpootbuiserd taigarietgans torenvalk velduil kleine zwaan

Deze grondbroeders vinden in de structuurrijke graslanden elk een eigen plek om te broeden: een Kievit in open en laag gewas, een watersnip in zeer nat terrein met een enkele droge pol en een tureluur op flauwe oevers. Door de openheid zien de vogels vliegende predatoren als kiekendieven van ver aankomen. Zo kunnen ze de jongen waarschuwen en de predator gezamenlijk wegjagen. Slobend en zomertaling zijn afhankelijk van open water met flauwe overgangen naar land. Naast eenden en steltlopers hoort ook een zangvogel als de graspieper bij de broedvogelbevolking van de graslanden.

Broedvogels akkers

Deze naam dekt slechts ten dele de lading. Het gaat om een groep vogels die tegenwoordig vooral in akkerbouwgebieden te vinden is, maar voorheen ook volop in graslanden voorkwam. Ze hebben relatief open gebieden nodig met veel afwisseling en kruidenrijke stukken: plekjes met veel ongewervelden, zaden en muizen.

Akkervogels zijn grondbroeders. Ze kiezen daar rustige plekken voor uit, dus zonder verstoring van bijvoorbeeld landbouwwerkzaamheden. In de winter tijd leven ze vooral van kruiden, zaden en oogstresten. Tot de akkervogels rekenen we in dit boek patrijs, grauwe kiekendief en zangvogels als veldleuwerik en grauwe gors.

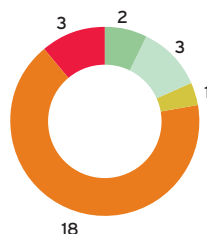
Broedvogels kleinschalig cultuurlandschap

Broedvogels van het kleinschalig cultuurlandschap gedijen in dit afwisselend landschap met bomen, houtwallen, struiken, kruidenrijk grasland, akkertjes, een beek en drassig land. Deze vogels zijn afhankelijk van specifieke landschapselementen. De steenuil heeft voor zijn voedsel veel afwisselende elementen nodig: boomgaarden, ruige hoekjes, weilandjes. Torenvalken jagen boven open grasland en ruigten. Spreeuwen en grote lijsters zoeken hun voedsel in graslandjes. Grasmus en spotvogel leven juist in dicht struikgewas. boerenzwaluwen broeden in stallen en schuren en eten vliegende insecten boven grasland, water en rondom het erf. Andere soorten, bijvoorbeeld de geelgors, leven vooral in houtwallen en bosjes. Ze eten zaden en in de broedtijd ook insecten, net als de ringmus.

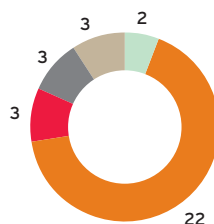
Dramatische afname broedvogels

De grootschalige verandering in de landbouw sinds de jaren vijftig heeft dramatische gevolgen gehad voor de vogels van het boerenland. Van alle broedvogels in Nederland zijn boerenlandvogels het meest in aantal achteruitgegaan. In totaal staan er op de Rode en Oranje lijst maar liefst 33 soorten. Veel hiervan blijven in aantal afnemen, slechts 3 nemen de afgelopen decennia enigszins toe (zie figuur 7.5). Ook in Europa is de afname het sterkst onder soorten die in belangrijke mate afhankelijk zijn van het boerenland. Van de 39 kenmerkende soorten uit de Europese boerenlandvogel-indicator gaan er de afgelopen decennia niet minder dan 23 in aantal achteruit, 6 nemen toe en van 3 is de status onduidelijk.

Kenmerkende soorten

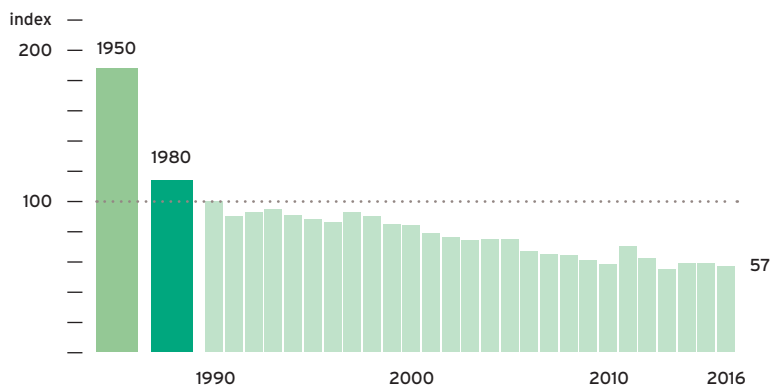

Rode lijst-soorten

sterke toename
matige toename
gelijk
matige afname
sterke afname
verdwenen
fluctuerend

7.5 Trendklassen van de broedvogels van boerenland, verdeeld naar kenmerkende soorten (zie bijlage 4) en soorten van de Rode en Oranje lijst (bron: Sovon). Voor beide groepen is het aandeel soorten met een negatieve trend bijzonder hoog (> 75%).

7.6 Gemiddelde aantalsontwikkeling van de kenmerkende soorten broedvogels in boerenland (zie bijlage 4), 1950-2016. Al vanaf 1950 zien we een grote gestage achteruitgang. Bron: NEM (Sovon, CBS).

De Nederlandse 'boerenlandvogel-indicator' is de nationale variant van de Europese indicator. Voor de Nederlandse versie zijn 27 kenmerkende soorten geselecteerd waarvan er sinds 1990 21 in aantal zijn achteruitgegaan (zie figuur 7.5 en 7.6).

De mate van achteruitgang van de boerenlandvogels verschilt per type agrarisch landschap. Weidevogels en akkervogels gaan gemiddeld genomen de afgelopen decennia sterk achteruit. De vogels van het kleinschalig cultuurlandschap zijn vooral na 1950 in aantal achteruitgegaan; de afgelopen decennia blijven de aantallen redelijk stabiel (zie figuur 7.7).

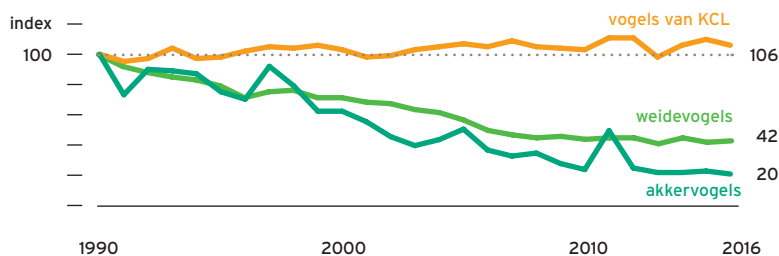
De boerenlandvogels die op de Rode lijst staan, zijn niet gelijkmatig over agrarisch Nederland verspreid. De meeste Rode lijst-soorten treffen we in de minst intensief gebruikte delen van het boerenland (figuur 7.8)

Weidevogels

In de weidevogelgebieden zorgt een combinatie van factoren voor de achteruitgang. Het natte kruidenrijke grasland met veel structuur of microreliëf heeft plaatsgemaakt voor geëgaliseerd monotoon Engels raagras met een relatief lage waterstand. Het aantal aanwezige ongewervelden neemt hierdoor drastisch af, terwijl die essentieel zijn voor de kuikens van steltlopers zoals grutto en tureluur. Van de graslanden in het boerenland bestaat tegenwoordig nog slechts 5% uit kruidenrijk grasland. Daarbij komt nog het verdwijnen van veel sloten en daarmee slootkanten. Die blijken juist insectenrijk en bieden bijvoorbeeld tureluurs een uitstekende plek om te nestelen.

Er wordt vaker en eerder in het jaar gemaaid. Dat heeft een sterk negatief effect op weidevogels, waaronder veldleeuwrik en graspieper. De gemiddelde

7.7 Gemiddelde aantalsontwikkeling van akkervogels, weidevogels en vogels van het kleinschalige cultuurlandschap (zie bijlage 5), 1990-2016. Met name de akker- en weidevogels laten een grote achteruitgang zien. Bron: NEM (Sovon, CBS).

eerste maaidatum ligt tegenwoordig zelfs vroeger dan de gemiddelde uitkomstdatum van de eieren van grutto's.

De overlevingskansen van gruttokuikens laten het effect van de veranderingen in de landbouw duidelijk zien. In extensief beheerd land overleeft 15% van de kuikens het eerste jaar en in intensief beheerd land slechts 6%. Het lage aantal kuikens van weidevogels dat volwassen wordt, lijkt de belangrijkste oorzaak van de achteruitgang. Naast boerenweilanden bestaat er nog ongeveer 40.000 hectare reservaat met een weidevogel-doelstelling. De meest bedreigde weidevogels waaronder kemphaan en watersnip zijn vrijwel geheel aangewezen op natuurreservaten, die overigens ook niet altijd optimaal voor weidevogels worden beheerd.

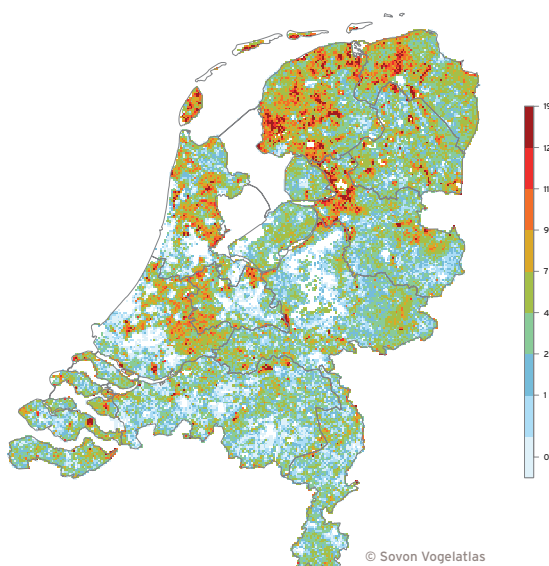
Mede debet aan de achteruitgang van weidevogels is de grotere predatiedruk. Vossen en steenmarters zijn toegenomen en hebben zich meer verspreid. Door lagere waterpeilen, bebouwing en toename van bos zijn weidevogelgebieden geschikter geworden voor deze dieren. Ooi-evaars en roofvogels zijn eveneens toegenomen. Door de versnippering van leefgebied kunnen roofdieren weidevogelconcentraties gemakkelijker vinden. Voor onder meer grutto en scholekster is Nederland in Europa en zelfs wereldwijd van uitzonderlijk groot belang. Van de Europese populatie grutto's van de ondersoort *limosa*, broedt verreweg het merendeel in ons land. Nederland heeft daarom een grote verantwoordelijkheid.

De grauwe gans was in Nederland rond 1930 als broedvogel verdwenen. In de laatste veertig jaar is de populatie gegroeid van nul tot tienduizenden broedparen. Deze soort heeft geprofiteerd van beschermingsmaatregelen in het verleden en van eiwitrijk raaigras als voedselbron.

Akkervogels

Ook in het akkerland is sprake van een enorme verschraling van het aantal broedvogels. Hier valt vooral de afname op van ooit zeer algemene vogels, zoals veldleeuwerik en patrijs. Beide soorten namen sinds de jaren vijftig met meer dan 90% in aantal af. De grauwe gors is als broedvogel zelfs zo goed als verdwenen.

Belangrijkste oorzaak van de afname van de meeste akkervogels is de intensivering van de landbouw. Door gebruik van pesticiden, schaalvergroting en de opkomst van monoculturen is geschikt leefgebied om te broeden en voedsel te vinden niet meer aanwezig. Ook verandering van gewassen en het verdwijnen van kleine landschapselementen en overhoekjes met kruidenrijke vegetatie dragen hieraan bij. Zowel de sterke afname van insecten als van zaden spelen verschillende soorten parten: insecten zijn nodig in de broedtijd en zaden om de winter door te komen. Het veranderende voedselaanbod heeft eveneens consequenties voor het aantal muizen en daarmee op roofvogels en uilen.

7.8 Verspreiding van het aantal soorten broedvogels van de Rode en Oranje lijst in boerenland, 2013-2015. De open weidegebieden in Friesland en Groningen en in mindere mate het westen van het land vormen nog steeds de hotspots.

Vogels van het kleinschalig cultuurlandschap

Het verdwijnen van landschapselementen als houtwallen, heggen en ruige overhoekjes en de teloorgang van de afwisseling tussen akkertjes met rogge en gerst en graslanden, hebben geleid tot een forse achteruitgang van vogels van het kleinschalig cultuurlandschap. Vooral tussen de jaren vijftig en tachtig. Ook de steeds netttere erven bij boerenbedrijven en het gebruik van bestrijdingsmiddelen hebben daaraan bijgedragen. Soorten als kneu en ringmus vinden in deze gebieden onvoldoende zaden en insecten. Oude graslanden waar grote lijsters en spreeuwen wormen en emelten eten in de nabijheid van oude bomen waar ze in broeden, zijn er veel minder dan in het verleden. Dat geldt bijvoorbeeld ook voor het kleinschalige landschap waar steenuilen muizen, wormen en grote insecten vangen. De zomertortel is afhankelijk van ijl begroeide, kruidenrijke stukjes land, in de nabijheid van bosjes en windsingels. Ook daarvoor is er in het intensief bewerkte land nauwelijks meer plaats.

Van belang voor doortrekkers en wintergasten

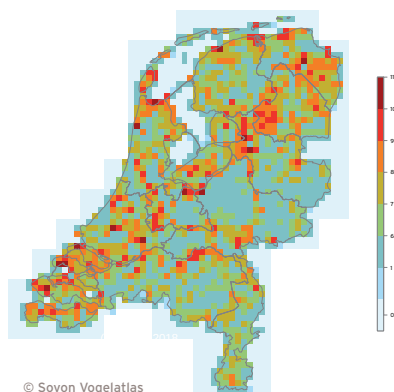
Na het broedseizoen vertrekt een groot deel van de boerenlandvogels naar het zuiden. Boerenzwaluwen, grutto's, grasmussen en spotvogels vliegen naar Afrika. Boerenland blijft echter belangrijk voor vogels: dit landschap trekt grote groepen doortrekkers en wintergasten aan in de herfst en de winter. Soorten die in de winter veel in Nederlandse graslanden voorkomen, zijn spreeuw, Kievit en goudplevier. Ook al is de spreeuw in het najaar massaal aanwezig, de trend is wel dusdanig negatief dat de soort op de Oranje lijst van doortrekkers en wintergasten staat. De goudplevier staat als Gevoelig op de Rode lijst van doortrekkers en wintergasten.

In de winter zijn er daarnaast meer dan 2,5 miljoen ganzen in Nederland: brandganzen, kolganzen, toendrarietganzen en grauwe ganzen. Zij verblijven voor een belangrijk deel op de

graslanden en akkers. Voor deze ganzensoorten is Nederland van internationaal belang. Niet met alle ganzen die in ons land overwinteren, gaat het overigens goed. Op de Rode lijst van doortrekkers en wintergasten prijkt de taigarietgans als Ernstig bedreigde soort en de dwerggans als Kwetsbaar.

Vier muizeneters die in Nederland overwinteren en in belangrijke mate afhankelijk zijn van boerenland, staan op de Rode lijst van doortrekkers en wintergasten: torenvalk, ruigpootbuiszard, blauwe kiekendief en velduil. Deze soorten hebben te maken met de achteruitgang van populaties woelmuizen in grote delen van hun verspreidingsgebied, zowel tijdens de broedtijd als daarbuiten. Wellicht blijven soorten als ruigpootbuiszard en blauwe kiekendief ook noordelijker overwinteren als gevolg van zachtere winters in Scandinavië. Veldleeuwerik en kneu, vogels die in de winter afhankelijk zijn van zaden, staan als Gevoelig op de Rode lijst (figuur 7.9).

boerenland

7.9 Verspreiding van de soorten van de Oranje en Rode lijst van doortrekkers en wintergasten van boerenland, 2013-2015, aangegeven is het totaal-aantal waargenomen soorten per atlasblok.

Naar boerenland met meer natuur

De intensieve Nederlandse landbouw heeft naast een directe invloed op vogels van het boerenland, ook een indirecte invloed op vogels die in andere landschappen voorkomen, zoals bos, heide en hoogveen, duinen en moerassen. Maatregelen in de landbouw dragen dus ook bij aan het herstel van populaties bedreigde vogels in deze gebieden. De maatregelen zijn globaal in twee delen te splitsen. Het ene deel is gericht op algemene veranderingen in de landbouw, met positieve effecten op de stand van vogels in meerdere gebieden, het andere deel op specifieke maatregelen in de verschillende agrarische leefgebieden.

Een hoge waterstand, veel sloten met vlakke oevers en een grote kruidenrijkdom zijn de kenmerken van een goed weidevogelgebied.

Verbetering van het milieu

De huidige landbouwpraktijk is vrijwel geheel gericht op maximale productie tegen minimale kosten ten behoeve van de wereldmarkt. Om tot herstel van populaties bedreigde vogels te komen, is een omslag in de landbouw noodzakelijk. Dat betekent onder meer een drastische vermindering van het gebruik van pesticiden. Het besluit in 2018 van de Europese Unie om het toepassen in de buitenruimte van drie soorten neonicotinoïden te verbieden, is daarin een eerste goede stap. Het zijn noodzakelijke maatregelen voor het herstel van populaties van voorheen zeer algemene insectenetende vogels, zoals boerenzwaluw, graspieper en gele kwikstaart. Het terugdringen van pesticiden zal naar verwachting ook een positief effect hebben op insectenetende vogels in natuurgebieden, omdat hierdoor het totaal aan insecten kan toenemen. Ook het terugdringen van middelen gericht op het verdelgen van onkruiden is noodzakelijk. Zowel voor vogels die delen van het jaar vooral zaden eten, zoals ringmus, veldleeuwerik en patrijs, als voor het herstel van insectenpopulaties die van kruiden in het boerenland afhankelijk zijn.

De hoge veedichtheid in ons land draagt in belangrijke mate bij aan de te hoge concentraties stikstof in het milieu, met negatieve gevolgen voor het boerenland én voor natuurgebieden. Overbemesting door zowel dierlijke mest als door kunstmest verarmt het bodemleven en zorgt voor zeer eenzijdige graslanden. Daardoor zijn voedselbronnen voor vogels verdwenen.

Technische oplossingen kunnen deze problemen deels oplossen, maar zijn voor natuurherstel onvoldoende. De veehouderij moet grondgebonden worden, waarbij de hoeveelheid mest in evenwicht is met wat de grond op en in de directe nabijheid van het bedrijf aan kan. Om dat te bereiken is het onvermijdelijk dat de Nederlandse veestapel slinkt.

Herstel via inrichting en beheer

Een reeks inrichtings- en beheermaatregelen in de agrarische cultuurlandschappen is een voorwaarde om te komen tot herstel van vogelpopulaties. Deze maatregelen moeten ervoor zorgen dat landschappelijke elementen met een hoge natuurwaarde in de verschillende landschapstypen terugkomen.

Kleinschalig cultuurlandschap

Inrichting

Vogels in het kleinschalig cultuurlandschap profiteren van het veelvuldig aanplanten van lijnvormige elementen als afscheidingen tussen akkers en weides. Bij het aanplanten moeten vooral inheemse bomen en struiken worden gebruikt die insecten aantrekken en passen bij het oorspronkelijke landschap. Afwisseling tussen hogere bomen en lagere struiken biedt een geschikt leefgebied voor meerdere vogels van het kleinschalig cultuurlandschap. Houtwallen en windsingels met boomsoorten en struiken zoals elzen, eiken, meidoorns en vlieren, bieden gedurende meerdere seizoenen voedsel, beschutting en broedgelegenheid aan vogels als geelgors en spotvogel. Steenuilen vangen in de nabijheid van zulke houtwallen muizen en grote insecten als meikevers. Hogere oudere bomen in de nabijheid van grasland zijn aantrekkelijk voor grote lijsters en spreeuwen, die in het grasland voedsel vinden zoals wormen en emelten. De zomertortel heeft in het boerenland bosjes, houtwallen, windsingels en dergelijke nodig om te broeden, maar is voor zijn voedsel afhankelijk van zaden en kruiden die hij vindt op kalere stukken grond. De waarde van houtwallen en heggen neemt voor vogels toe als er in de nabijheid ruige, ongebruikte stukjes land zijn waar ze zaden en insecten kunnen vinden. Dat zijn bij voorkeur wat lagergelegen delen. Ook de inrichting

De steenuil heeft vaak gebrek aan nestgelegenheid. Nestkasten bieden dan uitkomst.

Houtwallen en heggen met ernaast gelegen kruidenrijke stroken grond zijn rijk aan vogels. Hier voelt ook de patrijs zich thuis.

van erven met inheemse en streekeigen bomen en struiken, rommelhoekjes en een plek met wat ruige stalmest, biedt veel vogels een geschikt habitat. Onder andere boerenzwaluwen, spotvogels en ringmussen vinden op zulke erven voedsel zoals insecten en zaden. Andere inrichtingsmaatregelen waar veel vogels van profiteren zijn het creëren van poelen in het landschap en het terugbrengen van meanderende beken.

Beheer

Houtwallen vragen om regelmatig onderhoud zoals snoeien en kappen. Voor een rijkdom aan insecten werkt het goed als er in bermen, in randen van akkers en bij houtwallen kruidenrijke delen staan die pas laat in of na de zomer gemaaid worden. In plaats van maïsakkers is het goed het voor vogels als er weer akkertjes met rogge en gerst terugkomen. Akkers waar oogstresten achterblijven en waar wat onkruid te vinden is. Oud grasland dient behouden te blijven en wordt bij voorkeur niet zwaar bemest.

Weidevogelgebieden

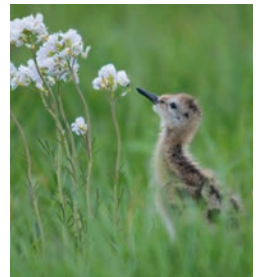
Inrichting

Een hoger waterpeil en andere maatregelen die bijdragen aan vernatting van de weidevogelkerngebieden zijn cruciaal voor het herstel van populaties weidevogels. Ideaal is een waterpeil tussen de 0 en 20 centimeter beneden maaiveld. Een hoog waterpeil zorgt ervoor dat bodemdieren als regenwormen hoog in de grond zitten en dus beter bereikbaar zijn voor weidevogels. Bovendien leidt een hoog peil ertoe dat er minder veldwerkzaamheden zijn, dat het gras langzamer groeit, en dat de structuur van de grasmat geschikter is voor broedende weidevogels.

De aanwezigheid van sloten en natte greppels is belangrijk voor weidevogels. Door slootoevers flauwer te maken, worden ze nog aantrekkelijker. Daarnaast vinden eenden er een geschikte broedplek. Bij sloten met een hoog waterpeil zie je al gauw twee tot drie keer meer steltlopers dan in sloten met een laag peil en een steil talud.

Een andere goed werkende inrichtingsmaatregel voor vernatting is het creëren van zogeheten plasdrasgebieden. Weilanden waar permanent of tijdelijk – aan het begin van het voorjaar – water wordt opgezet. Plasdras werkt als een magneet op vogels. Inrichtingsmaatregelen gericht op vernatting, zoals het aanleggen van een plasdrasgebied, moeten altijd samengaan met de aanwezigheid van aangrenzend kruiden- en bloemrijk grasland waar kuikens kunnen opgroeien.

Weidevogels hebben grote, open gebieden nodig. Dat betekent dat bomen en bosjes in weidevogelkerngebieden zo veel mogelijk verwijderd moeten worden. Kraaien, buizerds en andere predatoren gebruiken de bomen om te broeden of er een hol onder te maken. Ook andere voor bijvoorbeeld vossen aantrekkelijke plekken zoals een zandhoop dienen achterwege te blijven.

Jonge weidevogels hebben grasland nodig met veel bloeiende planten die insecten trekken. Dit gruttokuiken pikt een insect van een pinksterbloem.